

spektra

*Slavimo ljudske identitete i tijela,
slavimo ljudsku raznolikost!*

*We celebrate human identities
and bodies, we celebrate
human diversity!*

**STRATEŠKI PLAN NEVLADINE ORGANIZACIJE
ASOCIJACIJA SPEKTRA
2020-2022**

Oktoibar 2019. godine

SADRŽAJ

1. Uvod – opis procesa izrade Strateškog plana.....	3
2. Istorijat Organizacije.....	4
3. Programi Asocijacije Spektra.....	6
4. Saradnja	9
5. Finansijski izvještaji i organizaciona struktura.....	9
5. Vizija	10
7. Misija.....	10
8. Vrijednosti Organizacije	10
9. Analiza faktora uticaja u okruženju	11
10. Direktni/e i indirektni/e korisnici/e NVO Spektra.....	19
11. Ključna problemska područja.....	19
13. Strateški i operativni ciljevi.....	21
14. Operativni plan.....	22

1. Uvod – opis procesa izrade Strateškog plana

NVO “Spektra” započela je svoj rad 2017. godine definišući Viziju, Misiju, ciljeve i prioritete djelovanja organizacije.

Nakon dvije godine djelovanja i realizacije aktivnosti u skladu sa Statutom, pojavila se potreba za analiziranjem učinka organizacije i donošenje dokumenta koji bi nadgradio postojeće akte i dao preciznije smjernice za rad.

NVO “Spektra” je odlučila da izradi svoj strateški plan rada za period od 3 godine (2020-2022) na participativan način i pristupila prvim koracima u tom procesu u septembru 2019. godine.

Tim za planiranje organizacije bio je zadužen za realizaciju procesa i izradu strateškog plana.

Članovima/icama Organizacije dostavljen je upitnik čiji je cilj bio istraživanje potreba članova/ica. Upitnik je dostavljen svim članovima/icama, a odgovor je dostavilo njih 15. Upitnik je imao svrhu da:

1. pomogne boljem sagledavanju dosadašnjih učinaka organizacije u ostvarivanju ciljeva zbog kojih je osnovana
2. pomogne boljem sagledavanju potreba članova/ica NVO “Spektra”.

U sklopu upitnika ispitani su stavovi članova/ica Organizacije u odnosu na očekivanja od članstva, ocjenu realizovanih aktivnosti u prethodnom periodu, a dobijene su i sugestije članova/ica u vezi sa mogućim unapređenjima djelovanja u oblastima definisanim Statutom.

Upitnik je pokazao da članovi/ice Organizacije daju prioritet realizaciji dosadašnjih aktivnosti sa akcentom na pružanje servisa podrške.

Od 15. do 28. oktobra 2019. godine u Podgorici su održane dvije radionice na kojoj su urađene analize na osnovu kojih su dalje definisani strateški i operativni ciljevi kao i aktivnosti Organizacije za period 2020-2022. Na radionici su učestvovali predstavnici/e Organizacije.

Nakon radionice urađen je nacrt Strateškog plana koji je dostavljen Skupštini Organizacije na usvajanje.

Za potrebe izrade Strateškog plana bio je angažovan eksterni konsultant koji je metodološki usmjeravao proces i pripremio nacrt dokumenta na osnovu inputa iz svih prethodno opisanih koraka u procesu.

2. Istorijat Organizacije

Asocijacija „Spektra“ je organizacija koja se bavi zaštitom i promocijom ljudskih prava transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba. Osnovana je u martu 2017. godine, a registrovana junu 2017. godine pod rednim brojem 8650.

Ciljevi Udruženja su:

- Postizanje pune rodne jednakosti, koja uključuje jednake mogućnosti i poštovanje ljudskih prava svih građana/ki bez obzira na rodni identitet, rodno izražavanje i/ili tjelesne/polne karakteristike
- Izgrađen crnogorski pokret trans, interpolnih, rodno varijantnih i kvir (TIRVQ) osoba, koji će se aktivno i trajno boriti za zaštitu svojih ljudskih prava;
- Puna vidljivost TIRVQ osoba u Crnoj Gori, te njihova prisutnost u javnom djelovanju;
- Puna participacija TIRVQ osoba u procesima donošenja odluka i kreiranja politika koje se tiču ljudskih prava TIRVQ osoba;
- Postizanje pune pravne i socijalne jednakosti TIRVQ osoba u Crnoj Gori;
- Adekvatna, dostupna i besplatna zdravstvena zaštita, kao i poboljšanje fizičkog i mentalnog zdravlja TIRVQ osoba
- Ekonomsko osnaženje TIRVQ osoba;
- Puno prihvatanje TIRVQ osoba od strane opšte populacije u Crnoj Gori i suzbijanje diskriminacije na osnovnu rodnih i polnih identiteta, polnih i tjelesnih karakteristika i rodnog izražavanja, seksualnosti, boje kože, etničke, vjerske ili nacionalne pripadnosti, klase, mentalnih/fizičkih sposobnosti, radnog ili obrazovnog statusa i drugih karakteristika;
- Senzibilizacija javnosti o TIRVQ tematici, trans-feminizmu, rodu, rodnom izražavanju, polnim karakteristikama;
- Razvijena zajednica trans, interpolnih, rodno varijantnih i kvir osoba u Crnoj Gori;
- Doprinos razvoju regionalne i internacionalne zajednice TIRVQ, kao i LGBQ osoba;
- Razvijena solidarnost unutar TIRVQ, kao i LGBTIQ zajednice i ženskog/feminističkog pokreta;
- Razvijena solidarnost između udruženja koja se bave ljudskim pravima;
- Kontinuirano razvijanje umjetnosti i kulture koja ima za cilj propitivanje roda, pola i rodnih normi;

Djelatnosti Udruženja su:

- Javno zagovaranje i obezbjeđivanje zaštite ljudskih prava TIRVQ osoba na lokalnom, nacionalnom, evropskom i internacionalnom nivou;
- Organizovanje, podržavanje i učestvovanje u organizovanju javnih okupljanja TIRVQ osoba, u cilju povećanja vidljivosti TIRVQ osoba i zagovaranja zaštite ljudskih prava TIRVQ osoba;
- Senzibilisanje javnosti radi promocije interesa i unaprjeđivanje položaja i kvaliteta života TIRVQ osoba;
- Promovisanje feminističkih principa;
- Saradnja i pružanje ekspertize, organizovanje seminara, treninga i konsultacija sa medijima i novinarima/kama;
- Saradnja sa javnošću i medijima
- Podsticanje samoorganizovanja mladih TIRVQ osoba radi ostvarivanja njihovih prava;
- Aktivnosti sa ciljem promovisanja, unapređenja i zaštite prava mladih;
- Aktivnosti usmjerene ka unapređenju vladavine prava i ljudskih prava;

- Aktivnosti sa ciljem prevencije i rješavanja problema zločina i govora iz mržnje;
- Aktivnosti sa ciljem promocije i postizanja rodne ravnopravnosti;
- Aktivnosti sa ciljem prevencije i rješavanja problema porodičnog nasilja;
- Aktivnosti sa ciljem prevencije i rješavanja problema seksualnog nasilja;
- Aktivnosti sa ciljem prevencije i rješavanja problema nasilja u vezama, odnosno partnerskim odnosima;
- Pružanje besplatne pravne pomoći, psihosocijalne podrške i vršnjačkog savjetovanja TIRVQ osobama;
- Aktivnosti sa ciljem unapređenja zdravstvenih usluga i mentalnog/fizičkog zdravlja TIRVQ osoba;
- Promovisanje zdravih stilova života;
- Aktivnosti sa ciljem prevencije i rješavanja problema upotrebe duvanskih proizvoda;
- Promovisanje i zaštita ljudskih prava osoba koje žive sa HIV/AIDS-om;
- Prevencija HIV/AIDS-a i ostalih polno/krvno prenosivih infekcija;
- Aktivnosti usmjerene ka smanjenju štete kod TIRVQ osoba koje koriste droge;
- Organizovanje radionica, kurseva, predavanja, seminara, tribina, kongresa i drugih aktivnosti koje su u skladu sa ciljevima Udruženja;
- Saradnja sa obrazovnim institucijama;
- Neformalno obrazovanje;
- Aktivnosti sa ciljem prevencije i rješavanja problema vršnjačkog nasilja;
- Aktivnosti usmjerene ka ekonomskom osnaživanju TIRVQ osoba;
- Aktivnosti usmjerene ka socijalnom preduzetništvu i podsticanju socijalnog preduzetništva;
- Aktivnosti usmjerene na promociju i unapređenje prava radnika/ca, jednakosti na radnom mjestu i borbe protiv diskriminacije TIRVQ osoba na radnom mjestu;
- Aktivnosti usmjerene ka podsticanju sindikalnog udruživanja kao načina borbe za ostvarivanje radničkih prava i aktivnosti usmjerene na saradnju sa sindikalnim udruženjima i organizacijama radi unapređenja prava radnika/ca;
- Aktivnosti usmjerene ka prevenciji i rješavanju problema mobinga;
- Aktivnosti usmjerene ka saradnji sa poslodavcima i udruženjima poslodavaca sa ciljem promocije i obezbjeđivanja jednakosti na radnom mjestu;
- Aktivnosti sa ciljem prevencije i rješavanja problema beskućništva;
- Organizovanje i sprovođenje istraživanja stavova TIRVQ osoba, opšte javnosti i/ili određenih društvenih grupa, u odnosu na pitanja od važnosti po ljudska prava TIRVQ osoba, te druge teme;
- Organizovanje kulturnih i umjetničkih manifestacija;
- Razvijanje i podsticanje volonterstva;
- Podsticanje kritičke rasprave u javnosti o rodnoj i polnoj raznolikosti i srodnim temama, te oblikovanje afirmativnih stavova o TIRVQ populaciji;
- Promocija ekologije, ekološke kulture, održavanja zdrave životne sredine, reciklaže otpada i odgovornog ophođenja sa životnom sredinom;
- Sarađivanje sa domaćim i međunarodnim organizacijama, asocijacijama, mrežama, pojedincima i pojedinkama koji se bave istim i sličnim pitanjima radi osnaživanja nacionalnog, regionalnog i međunarodnog TIRVQ pokreta;
- Praćenje i predlaganje zakonskih i medicinskih praksi i rješenja temeljenih na načelima ljudskih prava, a koje se tiču transrodnih, interpolnih, rodno varijantnih i kvir osoba;
- Sprovođenje edukacije i izdavačke aktivnosti o rodnoj i polnoj raznolikosti i srodnim temama, te o zaštiti i unapređenju ljudskih prava transrodnih, interpolnih i rodno varijantnih osoba;
- Kreiranje i održavanje internet stranica Udruženja;
- Kreiranje i održavanje internet portala TIRVQ tematike i politike, kulture i drugih sadržaja.

3. Programi Asocijacije Spektra

1. PROGRAM IZGRADNJE ZAJEDNICE

Glavni cilj programa: Osnaživanje transrodnih i rodno varijantnih osoba za adekvatan pristup ljudskim pravima

Specifični ciljevi:

- Pružanje socijalnih servisa transrodnim i rodno varijantnim osobama (grupa samopodrške, vršnjačko savjetovanje, podrška za žrtve nasilja i u slučajevima diskriminacije)
- Edukovanje transrodne i rodno varijantnih osobe za aktivizam za ljudska prava
- Olakšan pristup institucijama i sistemskim uslugama

Najznačajniji ostvareni rezultati:

- Tokom 2017. godine, kroz socijalne servise pružena je podrška za 28 trans i rodno varijantnih osoba
- Tokom 2018. godine, kroz socijalne servise pružena je podrška za preko 40 trans i rodno varijantnih osoba
- Tokom 2019. godine, kroz socijalne servise pružena je podrška za 57 trans i rodno varijantnih osoba
- Kroz socijalne servise pružena je podrška trans ženama, trans muškarcima, nebinarnim i rodno varijantnim osobama, osobama koje žive sa HIV-om, seksualnim radnicama, osobama koje su žrtve porodičnog nasilja, siromašnim osobama, osobama iz ruralnih krajeva, azilantima/kinjama, izbjeglicama/kinjama i raseljenim licima, kao i osobama koje pripadaju etničkim manjinama.
- Uspostavljen servis grupe samopodrške koja se održava jednom nedjeljno i okuplja do 20 trans i rodno varijantnih osoba u kontinuitetu, te ima za cilj stvaranje sigurnog prostora za osnaženje trans osoba u grupi.
- Vršnjačko savjetovanje se obavlja 2 puta nedjeljno od strane 2 trans aktivista, kao i po potrebi putem društvenih mreža i online alata, te se kroz ovaj servis pružaju informacije o tranziciji, ljudskim pravima, mehanizmima zaštite od nasilja, te podrška u samoprihvatanju, nošenju sa transfobijom, načinima prijave diskriminacije i drugim temama od značaja.
- U kontinuitetu se vrši facilitacija kontakta sa zdravstvenim radnicima/cama u procesu tranzicije, podrška prilikom prijave nasilja u ulozi povjerljivog lica, podrška prilikom sudskih procesa, podrška prilikom pristupa sistemu socijalne zaštite
- Pružanje podrške tranrodnim i rodno varijantnim osobama prilikom prijave i procesuiranja slučajeva nasilja u svojstvu povjerljivog lica
- Implementiran niz radionica sa ciljem edukovanja i osnaživanja trans i rodno varijantnih osoba za aktivizam
- Implementiran niz akreditovanih treninga za trans i rodno varijantne osobe za podizanje kapaciteta za aktivizam, uključujući akreditovane obuke kao što su:

❖ „Živa biblioteka“ od strane Pedagoškog centra

❖ „Program osnovne obuke stručnih radnika/ca, stručnih saradnika/ca i članova/ica multidisciplinarnih timova za zaštitu od nasilja u porodici i nasilja nad djecom“ od strane SOS Podgorica

- ❖ “Trening za trenere” od strane Pedagoškog centra
- ❖ “Moje vrijednosti i vrline” od strane Pedagoškog centra i Zavoda za školstvo

2. PROGRAM JAVNOG ZAGOVARANJA

Glavni cilj programa je davanje doprinosa kreiranju zakona i politika koje će u potpunosti poštovati ljudska prava transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba.

Specifični ciljevi:

1. Zagovaranje za pravno priznanje roda temeljeno na samoodređenju
2. Zagovaranje za depatologizaciju transrodnih identiteta i interpolnih osoba
3. Zagovaranje za poštovanje tjelesnog i ličnog integriteta u svim sferama života, te ukidanje medicinskih intervencija nad interpolnim osobama bez informisanog pristanka
4. Zagovaranje za kreiranje adekvatnog sistema socijalne i zdravstvene zaštite za transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe
5. Zagovaranje za postizanje socijalne jednakosti transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba u crnogorskom društvu

Najznačajniji ostvareni rezultati:

- Davanje doprinosa kreiranju prijedloga Zakona o rodnom i polnom identitetu, koji je predstavljen ispred organizacija Institut za pravne studije, NVO Juventas i Kvir Montenegro;
- Organizovanje sastanka sa Ministarstvima (M. za ljudska i manjinska prava, M. pravde, M. za evropske integracije, M. rada i socijalnog staranja, M. zdravlja, M. unutrašnjih poslova), te Institucije Zaštitnika ljudskih i manjinskih prava, radi pokretanja diskusije o procesu kreiranja Zakona o rodnom identitetu
- Učestvovanje na različitim konferencijama, panelima i diskusijama u cilju predavljanja ljudskih prava transrodnih osoba
- Kreiran izvještaj iz sijenke o implementaciji Preporuka Vijeća Komiteta Ministara REC/CM (2010)5 o borbi protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Crnoj Gori i predat Savjetu Evrope
- Davanje doprinosa kreiranju Komisije za zdravlje transrodnih osoba unutar KCCG
- Potpisani Memorandumi o saradnji sa JU Dom zdravlja Podgorica i KCCG
- Učestvovanje u radu Tima povjerenja Uprave policije i LGBTI zajednice
- Učestvovanje u radu Nacionalnog tima za koordinaciju praćenja primjene Strategije za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori za period 2019 - 2023
- Rješavanje sistemskih problema diskriminacije, od kojih su najznačajniji sljedeći prijavljeni slučajevi diskriminacije:
  - ❖ Kršenje prava trans ženi da promijeni lično ime u dokumentima od strane Ministarstva unutrašnjih poslova (Slučaj je dobio pozitivnu preporuku od strane Institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda), u saradnji sa Kvir Montenegro
  - ❖ Kršenje prava na privatnost trans ženi u JU Dom zdravlja Podgorica (Slučaj je dobio pozitivnu preporuku od strane Institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, te je organizovan sastanak, nakon kojeg je uslijedila saradnja sa JU Dom zdravlja)
  - ❖ Slučaj nasilja nad trans ženom u septembru 2017. godine, koji je zaključen prvom presudom zločina iz mržnje u februaru 2019. godine, u saradnji sa Centrom za ženska prava koji je pružio besplatnu pravnu pomoć

3. PROGRAM ZA ODNOS S JAVNOŠĆU

Glavni cilj programa je podizanje vidljivosti i svijesti o ljudskim pravima transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba.

Specifični ciljevi:

1. Postizanje visokog stepena vidljivosti trans, rodno varijantnih i interpolnih osoba u javnoj sferi Crne Gore
2. Podignuta svijest o problemima, temama i ljudskim pravima trans, inter i rodno varijantnih osoba u Crnoj Gori
3. Smanjenje stepena transfobije i interfobije u institucijama sistema, kao i opštoj javnosti

Ostvareni rezultati:

- Povećan broj javno vidljivih trans i rodno varijantnih osoba u društvu (Vidljivo 11 trans i rodno varijantnih osoba)
- povećan broj medijskih objava o trans i inter temama
- unaprijeđeno izvještavanje među novinarima/kama o trans i inter temama
- kreirano i objavljeno 8 videa u kojem trans i rodno varijantne osobe govore o svojim iskustvima (jedan video emitovan u Jutarnjem programu RTCG);
- kreirana prva izložba fotografija trans osoba „Vidljivie“ povodom obilježavanja Međunarodnog dana vidljivosti trans osoba;
- kreiran website www.asocijaciaspektra.org.
- kreirana izložba fotografija trans osoba i žena „Kad svane“ povodom 8. marta, te prezentovana javnosti u okviru 8. martovskog programa Centra za ženska prava i NVO ANIMA
- Organizovan performans „Maske“ na Trgu nezavisnosti povodom Međunarodnog dana sjećanja na žrtve transfobije 17.11.2018. u okviru Nedelje Ponosa Montenegro Prajda, kao prvo javno okupljanje trans osoba u Podgorici
- Organizovan performans „Maske“ u Kolašinu u okviru mjeseca Ponosa Montenegro Prajda 2019, kao prvo javno okupljanje trans osoba u Kolašinu
- Organizovan V Transpozijum u Zagrebu (jedini regionalni događaj koji okuplja trans, inter i rodno varijantne osobe) u saradnji sa Trans Aid i Trans Mreža Balkan
- Organizovan prvi „Balkanski Trans Inter Marš“ u Zagrebu – prva Povorka Ponosa transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba na Balkanu, u saradnji sa Trans Aid i Trans Mreža Balkan
- Organizovana „Živa biblioteka“ 4 puta – na Trgu nezavisnosti povodom Evropskog dana samostalnog života u saradnji sa Udruženjem mladih sa hendikepom; u KIC Podgorica, u okviru programa Nedelje Ponosa Montenegro Prajda 2018; u parku dvorca Petrovića povodom obilježavanja IDAHOBIT-a 2019; ispred biblioteke “Radosav Ljumović” povodom obilježavanja mjeseca ponosa, u saradnji sa Kvir Montenegro
- Organizovan performans „331 razlog“ u Podgorici, radi obilježavanja Dana sjećanja na žrtve transfobije 2019. godine

4. PROGRAM ZA EDUKACIJU

Cilj programa je podizanje nivoa znanja i informisanosti o ljudskim pravima transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba među institucijama, političkim partijama, donosiocima odluka, kao i drugim zainteresovanim stranama.

Ostvareni rezultati:

- Aktivisti/kinje Spektre bili su edukatori/ke na treninzima organizovanim od strane Kvir Montenegro i NVO Juventas za medicinske radnike/ce, policijske službenike/ce, pedagoge/škinje, socijalne radnike/ce, novinare/ke i psihologe/škinje
- Održano 6 radionica za učenike/ce srednjih škola u Podgorici, Danilovgradu, Kotoru i Hercegu Novom kroz saradnju sa NVO Centar za građansko obrazovanje
- Prezentovano prvo istraživanje o diskriminaciji transrodnih i rodno varijantnih učenika/ca u srednjim školama Crne Gore "Da odzvoni nasilju", te kreirane smjernice za srednje škole za kreiranje sigurnog okruženja za rodne različitosti
- Ostvarena saradnja sa SEŠ "Mirko Vešović"

4. Saradnja

Organizacija Asocijacija Spektra je članica krovne evropske organizacije koja se bavi ljudskim pravima transrodnih osoba „TGEU“, evropske organizacije koja se bavi ljudskih prava mladih LGBTIQ osoba "IGLYO", kao i regionalne LGBTIQ organizacije „ERA - Equal rights association“.

Asocijacija Spektra ima uspostavljenu saradnju sa sljedećim regionalnim LGBTIQ organizacijama: Sarajevski otvoreni centar, Trans Aid, Trans Mreža Balkan, Gayten LGBT, Transforma, Alleanca LGBT, Tuzlanski otvoreni centar, Autuj.se.

Od svog osnivanja, Asocijacija Spektra je za svoje aktivnosti dobijala podršku sljedećih donatora: Planet Romeo Foundation, Transgender Europe (TGEU), FRIDA – The young feminist fund, Fond za aktivno građanstvo, NVO Juventas, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Trag Fondacija, Ministarstvo kulture, US Embassy, RYCO - Regional Youth Cooperation Office, Institut za medije, Stonewall International.

5. Finansijski izvještaji i organizaciona struktura

Finansijski izvještaji organizacije „Spektra“ mogu se naći na sljedećim linkovima:

❖ Finansijski izvještaj za 2017. godinu:
<https://asocijaciaspektra.files.wordpress.com/2018/10/potvrda-o-podnoc5a1enju-finansiskih-iskaza-i-bilans-stanja-i-uspjeha.pdf>

❖ Finansijski izvještaj za 2018. godinu:
<https://asocijaciaspektra.files.wordpress.com/2019/01/potvrda-o-podnosenju-fin-izvj-aneks-bilansi.pdf>

Organi Udruženja su Skupština, Upravni odbor i lice ovlašćeno za zastupanje. Izvršni direktor i lice ovlašćeno za zastupanje je Jovan Ulićević.

6. Vizija

Vizija NVO "Spektra" je - Društvo u kojem sve osobe uživaju jednaka prava, u kojem se svi identiteti i tijela poštuju, a razlike slave.

7. Misija

Misija Spektre je iskorjenjivanje rodno zasnovanog nasilja u Crnoj Gori, kroz stvaranje jakog, vidljivog pokreta, javno zagovaranje, edukaciju i aktivno uključivanje trans, rodno varijantnih i interpolnih osoba u kreiranje i sprovođenje politika koje obezbjeđuju jednakost, te poštovanje različitosti.

8. Vrijednosti Organizacije

- 1. Pacifizam* - Mi vjerujemo u postojanje bez praktikovanja nasilja u bilo kojem obliku. Oštro se protivimo svakoj praksi koja predstavlja fizičko, psihološko, seksualno i/ili sistemsko nasilje.
- 2. Samoodređenje* - Smatramo da svaka osoba ima ekskluzivno pravo da sama definiše svoj/e identitet/e, te se zalažemo za pravno prepoznanje i poštovanje istih identiteta.
- 3. Feministički principi* - Vjerujemo u rodnu ravnopravnost osoba svih rodničkih identiteta i/ili polnih karakteristika.
- 4. Intersekcionalnost* - U našem aktivizmu vodimo se principom intersekcionalnosti koji prepoznaje da svi/e imamo više identiteta, te da možemo doživljavati opresiju na osnovu više ličnih karakteristika i/ili pripadnosti različitim grupama, pri tome ne dajući primat nijednoj od njih.
- 5. Poštovanje identiteta, ličnog integriteta i iskustava* - Vjerujemo u autentičnost svačijeg identiteta i iskustava, ne ulazeći u propitivanje istih. Smatramo da je lični integritet nepovredivo pravo svakog ljudskog bića, te se naročito posvećujemo zaštiti istog.
- 6. Transparentnost u radu* - Posvećeni smo aktivnom i kontinuiranom komuniciranju sa TIRVQ zajednicom i opštom javnosti, sa ciljem održavanja našeg rada u potpunosti transparentnim. Smatramo da je transparentan način rada neophodan kako bi zajednica za koju se zalažemo bila u svakom trenutku upoznata sa našim aktivnostima i razlozima iza istih.
- 7. Timski rad i kultura dijaloga* - Vjerujemo u aktivizam koji dolazi iz asertivne komunikacije, dijeljenja odgovornosti, te zajedničkog odlučivanja. Ne uzmičemo pred poteškoćama i konfliktima, već ih zajedno rješavamo.
- 8. Kritičko promišljanje* - Aktivno učestvujemo u pitanjima od značaja za TIRVQ zajednicu i opštu javnost, uz kritički pristup i podsticanje kritičkog mišljenja. Spremno dočekujemo i kritiku našeg rada, te aktivno radimo na unapređenju istog.

9. *Integritet* - Donosimo odluke u skladu sa vrijednostima i ciljevima organizacije, ne dopuštajući kompromise koji ih mogu narušiti. Ne pristajemo na političke pritiske, ne trgujemo s ljudskim pravima, ne podržavamo one koji/e ne dijele naše vrijednosti.

9. Analiza faktora uticaja u okruženju

ZAKONODAVNI FAKTORI UTICAJA

Pravni okvir u Crnoj Gori u odnosu na prava LGBTI osoba je značajno napredovao u posljednjih 10 godina, od momenta započinjanja intenzivne javne diskusije o ljudskim pravima LGBTI osoba. Ovaj napredak ogleda se u značajnom stepenu smanjenja nivoa diskriminacije i nasilja prema LGBTI osobama, kao i znatno većem stepenu prihvatanja LGBTI osoba u društvu Crne Gore. Međutim, pravni okvir poštovanja ljudskih prava TIRVQ osoba i dalje nije potpun. Pravno prepoznanje roda je još uvijek moguće samo uz sterilizacije, te je pravo na samoodređenje onemogućeno. Operacije "normalizacije pola" još uvijek se sprovode nad interpolnom djecom, te zaštita njihovog tjelesnog integriteta nedostaje. LGB osobe koje su TIRVQ, nemaju mogućnost ostvarivanja jednakosti u odnosu na svoja partnerstva, jednako kao heteroseksualne osobe.

U nastavku slijedi pregled zakonske regulative koja pruža zaštitu ljudskih prava transrodnim i interpolnim osobama, te slučajeva kršenja istih koji su i dalje prisutni u crnogorskom društvu kako na društvenom, tako i institucionalnom nivou.

Ustav Crne Gore garantuje zaštitu ljudskih prava i sloboda (čl. 6), zabranjuje izazivanje ili podsticanje mržnje po bilo kom osnovu (čl. 7), kao i direktnu i indirektnu diskriminaciju na bilo kom osnovu (čl. 8), kreirajući na taj način i osnovu za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba, te potvrđuje obavezu Crne Gore da poštuje međunarodne standarde u tom kontekstu (čl. 9). Takođe, Ustav garantuje da se privremena ograničenja ljudskih prava i sloboda ni u kom slučaju ne mogu vršiti na osnovu pola, nacionalnosti, rase, vjere, jezika, etničkog ili društvenog porijekla, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja ili bilo kakvog drugog ličnog svojstva (čl.25), a takođe propisuje i pravo na privatni i porodični život (čl. 40), te zaštitu dostojanstva i sigurnosti čovjeka, kao i fizičkog i psihičkog integriteta (čl. 28).

Zakon o zabrani diskriminacije striktno zabranjuje diskriminaciju po osnovi *seksualne orijentacije, rodnog identiteta i interseksualnih karakteristika* (čl. 19), uz jasno objašnjenje navedenih pojmova. Dodatno, isti zakon definiše *govor mržnje* kao poseban oblik diskriminacije po navedenim osnovama (čl. 9a).

Krivični zakon definiše seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao otežavajuće okolnosti u slučajevima *zločina iz mržnje*, kao i *govora mržnje* (čl. 41a i čl. 443).

Zakon o rodnoj ravnopravnosti takođe garantuje zaštitu na osnovi rodnog identiteta, kroz zaštitu ne samo muškaraca i žena, već i *"osoba različitih rodnih identiteta"* jednako u svim sferama socijalnog života, te zabranjuje diskriminaciju osobe na osnovi *"promjene pola"* (čl. 1 i čl. 4).

Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti propisuje da socijalna i dječja zaštita ima za cilj unaprjeđenje kvaliteta života i osnaživanje za samostalan i produktivan život pojedinca i porodice, te ostvarivanju ciljeva socijalne i dječije zaštite garantuje posebnu zaštitu djetetu, mladoj osobi, a

zatim i odrasloj i staroj osobi koje je *žrtva zlostavljanja, zanemarivanja, nasilja u porodici i eksploatacije ili kod kojeg postoji opasnost da će postati žrtva; kojem je usljed posebnih okolnosti i socijalnog rizika potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite* (čl. 4). Principi socijalne zaštite temelje se na: uvažavanje integriteta i dostojanstva korisnika/ce socijalne zaštite, zabrana diskriminacije, informisanja korisnika/ce, individualnog pristupa, aktivnog učestvovanja korisnika u kreiranju, izboru i korišćenju prava iz socijalne i dječje zaštite, uvažavanja najboljeg interesa korisnika, prevencije institucionalizacije i dostupnosti usluga u najmanje restriktivnom okruženju, pluralizma usluga i pružalaca usluga, partnerstva i udruživanja različitih nosilaca djelatnosti i programa, posebno na lokalnom nivou, transparentnosti (čl. 7).

Zakon o zdravstvenoj zaštiti garantuje pravo na zdravstvenu zaštitu "u skladu sa najvišim mogućim zdravstvenim standardima i postignućima moderne medicinske teorije i prakse", zabranjujući diskriminaciju po osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta (čl. 4 i čl. 5).

Zakon o pravima pacijenta obezbjeđuje pravo na ljudsko dostojanstvo, fizički i mentalni integritet i poštovanje ljudskih prava (čl. 1).

Zakon o zdravstvenom osiguranju pruža pravo transrodnim osobama na zdravstvenu zaštitu u pogledu procesa prilagođavanja pola, koja je pokrivena iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja u iznosu od 80% ukupnog troška (čl. 18).

Pravilnik o utvrđivanju medicinskih razloga za promjenu pola donesen je od strane Ministarstva zdravlja, te definiše kriterijume za pristup pravu na pokrivanje troškova procesa prilagođavanja pola kroz obavezno zdravstveno osiguranje. Na osnovu pravilnika, medicinski razlozi za promjenu pola osiguranog lica utvrđuju se: pregledom na nivou primarne zdravstvene zaštite, pregledom i dijagnostikovanjem doktora specijaliste interne medicine (opšta interna medicina, endokrinologija), doktora specijaliste hirurgije (opšta hirurgija, plastična i rekonstruktivna hirurgija, urologija i ginekologija), po potrebi i drugih doktora specijalista ili specijalista užih grana medicine, izvještajem psihijatra i psihologa, i socijalnom anamnezom socijalnog radnika. Mišljenje o postojanju medicinskih razloga za promjenu pola osiguranog lica daje konzilijum doktora medicine odgovarajuće specijalnosti Kliničkog centra Crne Gore. Pravilnik obezbjeđuje mogućnost pristupanja procesu prilagođavanja pola transrodnim osobama starijim od 16 godina.

Pravno prepoznanje roda u Crnoj Gori sprovodi se kroz implementaciju **Zakona o matičnim registrima (čl. 6)** koji omogućava trans osobama da promijene oznaku pola, ali bez jasnih smjernica o samoj proceduri, što u praksi onemogućava transrodnim osobama promjenu oznake pola bez prethodno obavljene **sterilizacije**. Ovakva praksa je u potpunosti u suprotnosti sa međunarodnim pravom i presudama Evropskog suda za ljudska prava, koji je 2017. donio presudu kojom sterilizaciju i sve intervencije koje mogu dovesti do sterilizacije, uključujući hormonsku terapiju, kao preduslov za pravno prepoznavanje roda, smatra jasnim kršenjem ljudskih prava. Upravo iz tog razloga, nova **Strategija za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori za period 2019-2023.**, definiše kao jedan od strateških ciljeva kreiranje **Zakona o rodnom identitetu** koji će biti u potpunosti usklađen sa međunarodnim pravom i obavezama. Prijedlog Zakona o rodnom identitetu koji je predstavljen od strane LGBTIQ Asocijacije Queer Montenegro, NVO Juventas i Institut za pravne studije, a uz konsultacije sa Asocijacijom Spektra, predlaže model pravnog prepoznanja roda bez medicinskih intervencija kao preduslova, te izričito zabranjuje sprovođenje hirurških intervencija korekcije pola (koje nisu zdravstveno indikovane) nad interpolnom djecom i odraslim osobama, bez njihovog pristanka.

Strategija za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori za period 2019-2023, drugi je strateški dokument koji se bavi specifično ljudskim pravima LGBTI osoba u Crnoj Gori. Strategija ima sveobuhvatan pristup ljudskim pravima LGBTI osoba u Crnoj Gori, te definiše strateške ciljeve i aktivnosti u sljedećim oblastima: društveno prihvatanje LGBTI osoba, bezbjednost i zaštita ljudskih prava LGBTI osoba, zapošljavanje i pristup radu, zdravstvena zaštita, socijalna zaštita i LGBTI turizam.

Za ljudska prava transrodnih i interpolnih osoba od velikog su značaja *međunarodna dokumenta*, koja predstavljaju osnovu za poštovanje ljudskih prava rodno i polno različitih osoba, a na kojima se temelje pravna i strateška dokumenta Crne Gore:

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Rim 04.11.1950.godine) kojom se uređuje zabrana diskriminacije i uživanje prava i sloboda bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovjest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status;

Preporuka Komiteta ministara Savjeta Evrope državama članicama br. (2010)/5, o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, kojima se preporučuje ukidanje zakonodavnih i drugih mjera koje za posljedicu imaju diskriminaciju LGBT osoba, kao i da usvoje i sprovedu mjere koje će služiti borbi protiv diskriminacije, poštovanju ljudskih prava i promovisanju tolerancije ;

Rezolucija Evropskog parlamenta o pravima interpolnih osoba (2018(2878)(RSP)), kojom se sve Evropska Komisija i sve države članice pozivaju na kreiranje legislative koja će regulisati ljudska prava interpolnih osoba, oštro osuđuje operativne zahvate „normalizacije“ nad interpolnim osobama, ukazuje na neophodnost obezbjeđivanja adekvatne zdravstvene i socijalne zaštite, poziva na depatologizaciju interpolnih osoba, te ukazuje na značaj saradnje između država članica i organizacija koje se bave zaštitom i promocijom ljudskih prava interpolnih osoba, te podrške radu ovakvih organizacija;

Rezolucija Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope 2191 (2017) o promociji ljudskih prava i eliminaciji diskriminacije prema interpolnim osobama, poziva države članice da rade na podizanju svijesti o diskriminaciji interpolnih osoba, zabrane medicinske intervencije „normalizacije“ bez prethodne saglasnosti interpolnih osoba, a koje nisu zdravstveno indikovane, unaprijedi pristup zdravstvenoj zaštiti interpolnih osoba, obezbijedi pravno priznanje roda bazirano na samoodređenju, te dalje radi na eliminaciji diskriminacije interpolnih osoba kroz sprovođenje istraživanja i kampanja podizanja svijesti;

Rezolucija Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope 2048 (2015): Diskriminacija trans osoba u Evropi, poziva zemlje članice da obezbijede adekvatne mehanizme u borbi protiv diskriminacije transrodnih osoba, sprovode istraživanja o diskriminaciji trans osoba, uključe organizacije koje se bave zaštitom i promocijom ljudskih prava transrodnih osoba u kreiranje i sprovođenje politika koje se tiču ljudskih prava trans osoba, te da obezbijede adekvatan pristup pravnoj zaštiti, pravnom prepoznavanju roda na temelju samoodređenja, kao i sprovode kampanje podizanja svijesti i edukacije profesionalaca/kinja različitih struka, a u vezi sa ljudskim pravima transrodnih osoba;

CEDAW - Komitet za eliminaciju diskriminacije prema ženama, u svojim zaključnim preporukama 2017, upućenih Crnoj Gori, navodi da je neophodno da Vlada pokaže nultu toleranciju u odnosu na diskriminaciju i nasilje prema LBT ženama, sa adekvatnim kaznama za počinioceljeljke.

SOCIJALNI FAKTORI UTICAJA

U Crnoj Gori ne postoje podaci o diskriminaciji transrodnih i interpolnih osoba, izuzev istraživanja koja ispituju percepciju diskriminacije LGBT osoba od strane opšte populacije ili stavove opšte populacije o LGBT osobama. Jedno od istraživanja koje je uključivalo konkretno pitanje rodnog identiteta je istraživanje o stavovima kandidata za poslaničke funkcije od značaja za LGBT populaciju u Crnoj Gori, sprovedeno od strane CEMI, NVO Juventas i Kvir Montenegro¹, koje ukazuje da 40% ispitanika/ca ne zna da li je transrodnost bolest, samo 8% njih zna osobu koja je trans; 79.3% je odgovorilo da ne zna da li trans osobe treba da imaju pravo na promjenu oznake pola bez podvrgavanja operaciji prilagođavanja pola. Pitanja za trans osobe u ovom istraživanju generalno ukazuju na nedostatak informacija među donosiocima/teljicama odluka i nepoznavanje problema sa kojima se transrodna zajednica u Crnoj Gori susrijeće. Istraživanje iz 2016. godine, sprovedeno od strane *NVO Juventas i LGBTIQ Asocijacije Kvir Montenegro*², takođe, ukazuje na visok stepen neinformisanosti kada su u pitanju transrodne i interpolne osobe - čak 90% građana/ki vjeruje da su članovi/ce LGBTI zajednice samo gej muškarci i lezbejke, od čega 31% nikad nije čulo za termin „intersex“, a 19% za termin „transrodno“.

Istraživanje o iskustvima LGBTI osoba u Jugoistočnoj Evropi³, ukazuje da je 80% transrodnih osoba doživjelo diskriminaciju tokom 2017. godine u zemljama Zapadnog Balkana. Od ovog broja, samo 8% ispitanika/ca je prijavilo slučaj diskriminacije. Najčešći razlozi za neprijavlivanje diskriminacije su skeptičnost da će se išta promijeniti ili uraditi (60%), otpor da otkriju svoj identitet (39%), kao i strah od diskriminacije i podsmijavanja (38%). Najčešće su one osobe koje su prijavile slučaj, prijave podnosile policiji (samo 36% prijavljenih slučajeva). Ista studija ukazuje da je samo 18% LGBTI osoba otvoreno po pitanju svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta na poslu, dok 38% transrodnih osoba ukazuje da je doživjelo diskriminaciju na poslu zbog činjenice da su trans.

U posljednjih 2 godine, zabilježeno je više slučajeva kršenja ljudskih prava transrodnih osoba, dok je samo nekoliko prijavljenih i procesuiranih.

Slučaj 1.: Napad na H.K. trans ženu u septembru 2017. godine, u Podgorici.⁴ - prvi slučaj koji je završio presudom zločina iz mržnje u februaru 2019. godine, međutim sa kaznom kraćom od minimalno propisane, odnosno 4 mjeseca (minimalna 6). Presuda je na Višem sudu preinačena u uslovnu kaznu u trajanju od 2 godine.

¹ Moja prava su i tvoja prava: Istraživanje o stavovima kandidata za poslaničke funkcije od značaja za LGBT populaciju u Crnoj Gori. (2017). Kvir Montenegro, NVO Juventas, Centar za monitoring i istraživanje, Podgorica. Dostupno online na: <http://cemi.org.me/wp-content/uploads/2017/05/CCS-LGBT-Crna-Gora-2017-Final.pdf>

² Stavovi prema LGBT populaciji. (2016). NVO Juventas, Institut za pravne studije i Kvir Montenegro. Dostupno online na: <http://www.juventas.co.me/me/publikacije/741-attitudes-towards-lgbt-population>

³ Life on the Margins: Survey Results of the Experiences of LGBTI People in Southeastern Europe. ERA - Equal Rights Association, World Bank Group. Septembar 2018. Online: <https://www.lgbti-era.org/sites/default/files/pdfdocs/0354%20Life%20on%20the%20Margins%20Survey%20results%20of%20the%20living%20experiences%20of%20lgbti%20people%20in%20south%20eastern%20europe-ilovepdf-compressed.pdf>

⁴ Podaci Asocijacije Spektra; Optužni prijedlog, Osnovno državno tužilaštvo, Kt.Br. 1183/17; Presuda Osnovni sud u Podgorici, K.Br. 192/18

Slučaj 2: Kršenje prava na privatnost H.K., trans ženi u JU Dom zdravlja “Novi blok”, Podgorica u oktobru 2018. godine⁵ - utvrđena diskriminacija od strane Zaštitnika za ljudska prava i slobode

Slučaj 3: Napad na transrodnog učenika N.I., aktivistu Asocijacije Spektre, u martu 2018. godine⁶ - slučaj je zaključen sa sudskim opomenama za dva napadača

Slučaj 4: Napad na transrodnog muškarca V.A. u Kolašinu u avgustu 2019. godine⁷ - slučaj je u toku

Pravno prepoznanje roda

Transrodne osobe nemaju mogućnost pravnog priznanja roda bez prethodnog podvrgavanja medicinskim intervencijama koje podrazumijevaju sterilizaciju. Ovakva praksa je u potpunosti u suprotnosti sa međunarodnim pravom i presudama Evropskog suda za ljudska prava, koji je 2017. donio presudu kojom sterilizaciju i sve intervencije koje mogu dovesti do sterilizacije, uključujući hormonsku terapiju, kao preduslov za pravno prepoznavanje roda, smatra jasnim kršenjem ljudskih prava.⁸

Ovakva situacija stavlja trans osobe u poziciju neminovnog izbora između integriteta svog tijela i ličnosti, te potencijalnih zdravstvenih rizika i pristupanja pravu na promjenu oznake pola u dokumentima, odnosno življenu života u kojem nesklad između dokumenata i rodnog izražavanja donosi nasilje i diskriminaciju u svakoj situaciji koja zahtijeva davanje ličnih dokumenata na uvid (prelazak granice, banka, pošta, traženje zdravstvenih usluga, pristup institucijama, itd).

Obrazovni sistem

Prvo i jedino Istraživanje o diskriminaciji transrodnih i rodno varijantnih učenika/ca u Crnoj Gori sprovela je Asocijacija “Spektra” 2019. godine⁹.

Rezultati istraživanja pokazuju da srednjoškolci/ke imaju podjeljenja mišljenja o tome da li su rod i pol isto - 46% njih smatra da su isto, dok se 42% izjasnilo da smatra da rod i pol nisu isto, što ukazuje na nedostatak znanja koje predstavlja preduslov za razumijevanje transrodnih i interpolnih osoba. Istraživanje ukazuje da 31% ispitanika smatra da su trans osobe isto što i gej osobe, dok 23% navode da ne znaju da li su trans i gej osobe isto. 46% srednjoškolaca/ki navodi da ne želi ili misli da ne želi da zna ništa više o transrodnim osobama. 46% njih takođe misli da LGBT teme ne treba da budu zastupljene u nastavnim programima.

Kada su upitani o rodnim ulogama i rodnom izražavanju, 86% srednjoškolaca/ki se izjasnilo da muškarci treba da budu “muževni” i 88% njih smatra da žene treba da budu “ženstvene”. Dodatno, 42% ispitanika/ca je navelo da je neprihvatljivo da se muškarac ne ponaša muževno i 39% navodi da je neprihvatljivo da se žena ne ponaša ženstveno, što direktno oslikava njihove stavove o rodnom izražavanju transrodnih osoba čije rodno izražavanje biva percipirano kroz pol pripisan na rođenju. 67% srednjoškolaca/ki smatra da su muškarci koji su percipirani kao ženstveni izloženi fizičkom nasilju, 75% da su izloženi podsmijavanju, a 45% smatra da muškarci koji su percipirani kao ženstveni nemaju drugova u školi. 34% srednjoškolaca/ki smatra da su

⁵ Mišljenje Zaštitnika broj: 702/18, http://www.ombudsman.co.me/docs/1551275736_31122018-prpeoruka-dzpg.pdf

⁶ Podaci Asocijacije Spektre; Rješenje Suda za prekršaje, PP. br. 99/18-17

⁷ <https://fosmedia.me/infos/hronika/tri-osobe-uhapsene-zbog-napada-na-transrodnog-muskarca>; <https://www.vijesti.me/vijesti/crna-hronika/pretucen-trans-muskarac-izvukli-ga-iz-porodicne-kuce-bili-ga-dok-se-nije-onesvjestio>

⁸ Gatineau-Fattaccini, Thouin-Palat, Boucard, Fournier, J., & Pierrat, E. (2017). *Affaire A.P., Garçon et T Nicot c. France*

⁹ M. Vlahović, J. Ulićević. Da odzvoni nasilju: Smjernice za kreiranje sigurnog školskog prostora za rodne različitosti. Izvještaj o diskriminaciji transrodnih i rodno varijantnih učenika/ca u srednjim školama Crne Gore. Asocijacija Spektre. 2019. Dostupno online na: <https://asocijaciaspektra.files.wordpress.com/2019/10/izvjestaj-da-odzvoni-nasilju-press-final.pdf>

djevojke koje su percipirane kao muškobanjaste izložene fizičkom nasilju, 51% smatra da su izložene podsmijavanju, 21% njih smatra da nemaju drugova u školi, a 27% da nemaju drugarica u školi.

Njihovi stavovi o transrodnim osobama takođe ukazuju na visok stepen neznanja i predrasuda. 47% učenika/ca smatra da transrodne osobe ne treba da imaju pravo na besplatnu promjenu pola. Svaki/a drugi/a srednjoškolac/ka smatra da su transrodne osobe mentalno poremećene, dok 38% vjeruje da nije normalno da osoba želi da promijeni pol. 40% njih smatra da će se ugroziti postojanje muškaraca i žena ukoliko društvo prihvati transrodne osobe.

Međutim, uprkos predrasudama, 62% učenika/ca bi podržalo druga/ricu koji su transrodni, dok 60% njih smatra da trans osobe trebaju da imaju jednaka prava kao i sve osobe.

Na osnovu podataka Asocijacije Spektra, samo 3 transrodne osobe koje koriste ili su koristile socijalne servise, su u procesu visokog obrazovanja, od kojih samo jedna živi slobodno svoj rodni identitet. Tokom 2019. godine, 3 trans osobe su napustile redovno pohađanje srednje škole zbog nasilja i diskriminacije. Zbog iskustva nasilja koje su doživjeli/e, trans osobe koje su učestvovala u istraživanju, navode da je njihovo iskustvo u srednjoj školi bilo "traumatično, bolno", "stresno i dosadno", "brutalno", "katostrafa, užas, tužno u svakom slučaju". Razlozi zbog kojih se nijesu obratili/e u slučaju potrebe stručnoj službi su: nepovjerenje, strah od otkrivanja njihovog identiteta, strah da im roditelji ne saznaju njihov rodni identitet ili seksualnu orijentaciju, kao i nedovoljna pristupačnost sistema podrške koje škole pružaju učenicima/ama.

Socijalna zaštita

Crna Gora nema nijedan uspostavljen sistemski socijalni servis podrške transrodnim i interpolnim osobama, pa shodno tome sve servise pružaju isključivo LGBTIQ organizacije. Dostupni servisi kroz nevladine organizacije su:

- Drop in centar NVO Juventas, koji je otvoren u februaru 2011. godine, kao i prvi i jedini centar ovog tipa u Crnoj Gori, a u kojem LGBTIQ osobe imaju pristup ljekaru/ki, psihološkoj podršci, servisu prevencije HIV-a i polno prenosivih infekcija (u saradnji sa Kvir Montenegro), socijalnim radnicima/cama i vršnjačkoj podršci sa primarnim servisom prevencije HIV-a i polno prenosivih infekcija među populacijom muškaraca koji imaju sex sa muškarcima.
- Besplatna pravna pomoć i podrška u pratnji povjerljivog lica, od strane Kvir Montenegro.
- Socijalni servisi za transrodne osobe od strane Asocijacije Spektra, kao što su grupe samopodrške, vršnjačka podrška, pratnja u ulozi povjerljivog lica.

Zdravstvena zaštita

U Crnoj Gori, trans osobe imaju pristup stručnjacima/kinjama iz oblasti psihijatrije, mentalnog zdravlja, endokrinologije i hirurgije u pogledu izvođenja operativnih zahvata mastektomije (uklanjanje grudi). Rekonstruktivna hirurgija genitalija obavlja se i dalje u Beogradu, u saradnji Fonda za zdravstveno osiguranje i hirurškim timom koji operiše pod vođstvom dr Miroslava Đorđevića. Međutim, trans osobe još uvek nemaju pravo da biraju između različitih procedura rekonstruktivne hirurgije, kao što su metoidioplastika ili faloplastika, i nemaju pravo na povećanje grudi, s obzirom na to da potpisani ugovor uključuje samo "osnovne procedure".¹⁰ Ovakva situacija očigledno krši Zakon o pravima pacijenta, koji garantuje pravo pacijenta da

¹⁰ Podaci Asocijacije Spektra na osnovu komunikacije sa ljekarima/kama iz Beograda

„slobodno odlučuje između više mogućih oblika medicinskih intervencija koje ponudi doktor medicine”.

Pored toga, uprkos činjenici da Pozitivna lista lijekova uključuje hormonsku terapiju koja se koristi u procesu prilagođavanja pola (testosteron, estrogen, blokatori androgena), transrodna zajednica se suočava sa nestašicom hormonske terapije koji se prepisuje trans ženama u procesu tranzicije (estradiolom). Uprkos brojnim naporima Asocijacije Spektra i Queer Montenegro da riješe ovaj problem, inicirajući komunikaciju sa Domovima zdravlja, Ministarstvom zdravlja, Montefarmom, Fondom za zdravstveno osiguranje i Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda u periodu od juna 2017. do decembra 2018. godine, problem nije riješen, iz razloga neadekvatne komunikacije i prebacivanja odgovornosti među nadležnim institucijama. Ova situacija prisiljava mnoge trans osobe na pristup hormonskoj terapiji na crnom tržištu, što ih izlaže rizicima, kako zdravstvenim, tako i pravnim.

Pitanje interpolne zajednice unutar zdravstvenog sistema otvoreno je 2017.¹¹ godine, kada je dr Miljanić ispred KCCG dala zvaničnu izjavu da „Tek nakon tog složenog dijagnostičkog procesa, koji se obavlja multidisciplinarno, uz angažman stručnjaka brojnih subspecijalnosti, determiniše se pol djeteta i u skladu sa dobijenim rezultatima ispitivanja roditeljima se daju preporuke o daljem odgajanju djeteta, o perspektivama u smislu praćenja rasta i razvoja, psihološke orijentacije i potpore porodice i planiranja eventualnih hirurških korektivnih tretmana”¹²- što je podatak koji ukazuje na činjenicu da se hirurški zahvati “korekcije pola” rade. Ovakva praksa je u suprotnosti sa preporukama i Evropskog parlamenta i Savjeta Evrope, koji ukazuju na neophodnost dobijanja saglasnosti od interpolnih osoba prije sprovođenja hirurških zahvata nad njima, koji nijesu zdravstveno indikovani, te pozivaju na depatologizaciju interpolnih osoba i obezbjeđivanje adekvatne socijalne i zdravstvene zaštite; ali i onim za šta se zalažu interpolni/e aktivisti/kinje. Podatak o broju ovih operacija još uvijek ne postoji. Ovi podaci su jasan pokazatelj neophodnosti daljnjeg obrazovanja zdravstvenih radnika/ca na temu ljudskih prava interpolnih osoba, kao i da država obezbijedi jasnu zaštitu prava na samoodređenje i zaštitu tjelesnog integriteta interpolnih osoba. Na osnovu date izjave jasno je da se ova prava inter osobama krše, uprkos činjenici da Zakon o zabrani diskriminacije jasno zabranjuje diskriminaciju na osnovu interseksualnih karakteristika. Iako se interpolne osobe ne pominju posebno, Zakon o pravima pacijenta garantuje pravo osobe na blagovremeni pristup svim vrstama informacija o svom zdravstvenom stanju i bolesti, kao i načinu pružanja zdravstvenih usluga i njihovoj svrsi. Isti zakon navodi da pacijent ima pravo da od zdravstvenog radnika/ce blagovremeno primi obaveštenje koje je potrebno da donese odluku o prihvatanju ili odbijanje predložene medicinske intervencije. Medjutim, medicinska intervencija na maloljetnom licu može se preduzeti uz saglasnost roditelja / staratelja, što u praksi često i znači da interpolne osobe ne donose odluke o intervencijama korekcije pola.

Mediji

Uprkos visokoj medijskoj vidljivosti transrodnih osoba u posljednjih 2 godine, od samog osnivanja Spektre, medijsko izvještavanje još uvijek nije poštующe prema transrodnim osobama, te senzacionalistički naslovi poput: „Prošao pakao da bi od žene postao muško“ (Večernje novosti, 27.11.2018); „Drugi slučaj u CG: Za promjenu pola muškarca Fond platio 11.000 eura“ (Fos media, 11.10.2018); “U Prištini rođena beba sa dva pola” (CDM, 04.09.2019.) kao i neregulisani komentari mržnje na portalima i socijalnim mrežama medija, ukazuju na neophodnu edukaciju urednika/ca medija, novinara/ki i administratora/ki portala i socijalnih mreža, kako bi se aktivno i kontinuirano

¹¹ Vijesti: Jedna od 2000 beba interpolna, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/r/jedna-od-2000-beba-je-interpolna>

¹² <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/jedna-od-2-000-beba-je-interpolna>

radilo na eliminisanju rodni predrasuda i stereotipa, ukupna transfobija i interfobija, ali i mizoginija u društvu smanjile, te unaprijedio položaj transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba.

Aktivizam

U proteklih nekoliko godina, vidljivost transrodnih osoba unutar same LGBTIQ zajednice, te i u društvu uopšte je povećana u značajno. Povećanje vidljivosti trans osoba u društvu ostvareno je putem medijskog izvještavanje o temama u vezi sa ljudskim pravima trans osoba, medijskim nastupima transrodnih osoba, ali i aktivnostima realizovanim u okviru socijalnih servisa koje nevladine organizacije pružaju trans osobama, te na kraju formiranjem prve organizacije koja se zalaže za ljudska prava transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba – Asocijacije Spektra. Ovo je dovelo do njihovog osnaživanja i ohrabivanja za uključivanje u procese koji se tiču njihovih ljudskih prava, te za rezultat ima postepeno stvaranje trans zajednice, koje je u toku. Međutim, interpolna zajednica u Crnoj Gori, je još uvijek nevidljiva.

U okviru organizacije „Spektra“ postoji grupa samopodrške trans i rodno varijantnih osoba, čiji sastanci se održavaju kontinuirano jednom nedjeljno. Grupa samopodrške predstavlja siguran prostor za trans osobe u kojem se diskutuje o različitim temama sa ciljem međusobnog osnaživanja trans osoba i rješavanja problema sa kojima se susrijeću. Takođe, uspostavljen je sistem vršnjačke podrške kroz individualne konsultacije, koje se održavaju minimum dva puta nedjeljno, te ga implementiraju 2 trans osobe.

Prije formiranja Spektre, početkom 2017, neformalna grupa „Transovci“ čiji su članovi/ice formirali Spektre, a koja je djelovala u okviru LGBTIQ Asocijacije „Queer Montenegro“ su ugostili/e regionalni događaj „Transpozijum“ koji okuplja preko 60 transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba iz zemalja bivše Jugoslavije. Spektra je organizovala i prvo javno okupljanje trans osoba u Podgorici, kao i Kolašinu, izvodeći performans „Maske“, kao i više izložbi fotografija prikazujući transrodne osobe, te javne događaje poput „Žive biblioteke“. Takođe, Spektra je organizovala prvu izložbu fotografija transrodnih osoba „Vidljivi_e“, autorke Marije Jovanović, te izložbu „Kad svane“ koja se bavila poveznicom opresije koju doživljavaju žene i trans osobe u odnosu na svoja tijela, a koja je bila dio programa „8. marta“ organizovanog od strane Centra za ženska prava i ANIMA. U decembru 2018. godine, Spektra je dobila nagradu za doprinos ljudskim pravima uručenu od strane Centra za građansko obrazovanje, prilikom otvaranja Festivala filma ljudskih prava „Ubrzaj“.

EKONOMSKI FAKTORI UTICAJA

U Crnoj Gori ne postoje podaci o ekonomskom statusu i stepenu zapošljenosti transrodnih i interpolnih osoba. Podaci Asocijacije Spektra ukazuju da je većina transrodnih osoba nezapošljena ili zapošljena na crnom tržištu rada, pri čemu veliki broj njih krije svoj rodni identitet od poslodavaca/ki. Nedostatak zaštite u obrazovanju, dovodi do visoke stope nezaposlenosti trans osoba, koje se često susrijeću sa diskriminacijom od strane poslodavaca/ki koji odbijaju da im pruže zaposlenje usljed nesklada između oznake pola u dokumentima i rodnog izražavanja, ili da ih zaštite na radnom mjestu od različitih oblika nasilja. Samim tim, prema podacima Asocijacije Spektra većina trans osoba nalazi poslove na crnom tržištu, dok se neke od njih bave seksualnim radom kao jedinim vidom obezbjeđivanja sredstava neophodnih za egzistenciju. U svakom slučaju, zaštita nedostaje, te su trans osobe dodatno marginalizovane, suočene sa nemogućnošću integracije u društvu i izložene dodatnoj stigmi, fizičkom, psihičkom, seksualnom i ekonomskom nasilju, te raznim zdravstvenim rizicima.

10. Direktni/e i indirektni/e korisnici/e NVO Spektra

Direktni/e korisnici/e organizacije su transrodne, inerpolne i rodno varijantne osobe, institucije, NVO, mediji, opšta javnost.

Indirektni/e korisnici/e su porodice, partneri/ke, prijatelji/ce transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba.

11. Ključna problemska područja

Ključni problemi koji su prepoznati u okruženju u kojem TIRV osobe žive, ali i problem koji se odnose na rad same organizacije su:

Ključni problem 1 - Neadekvatna zdravstvena zaštita TIRV osoba

Ovaj problem se manifestuje kroz nedovoljnu edukaciju medicinskih radnika/ca, uzrokovanu nedostatkom inicijative od strane zdravstvenih institucija za unapređenje stepena znanja medicinskih radnika/ca u odnosu na trans i inter teme. Takođe, izraženo je pitanje nedostataka trans-specifičnih zdravstvenih usluga dok je istovremeno vidljiv problem sprovođenja hirurških intervencija korekcije pola nad interpolnim bebama i djecom. Ovakvo stanje je dijelom prouzrokovano neinformisanošću medicinskih radnika/ca o ljudskim pravima, ali i neinformisanjem roditelja o interpolnim osobama.

Same trans osobe su neinformisane o procedurama i mehanizmima zdravstvene zaštite, što je posljedica nedovoljnog broja radionica i drugih informativnih sadržaja u vezi sa zdravljem i zdravstvenim sistemom.

Ključni problem 2 - Loš ekonomski status TIRV osoba

Ovaj problem postoji zbog neinformisanosti poslodavaca/ki o trans osobama što je posljedica nedostataka informativnih kampanja za poslodavce/ke o trans osobama. Činjenica je da ne postoji politika podsticaja u zapošljavanju trans osoba. Izraženo je i pitanje nedostatka informacija u vezi sa ekonomskim položajem trans osoba.

Ključni problem 3 - Socijalna isključenost TIRV osoba

Ovaj problem postoji zbog neadekvatnog obrazovnog sistema u oblasti rodne ravnopravnosti jer su obrazovni programi u osnovnim, srednjim školama i univerzitetima u odnosu na rodnu ravnopravnost neadekvatni. Takođe, izražena je needukovanost prosvjetnog kadra i

psihološko-pedagoških službi o rodnoj ravnopravnosti i pitanjima roda i pola, kao i nepostojanje internih procedura - antidiskriminacionih politika u obrazovnim ustanovama. Sistem servisa podrške za TIRV osobe nije na zadovoljavajućem nivou, a neki servisi u cjelosti nedostaju: adekvatna skloništa, socio-psihološke podrške TIRV osobama i njihovim porodicama, informativna tačka o pravima trans i inter osoba.

Ključni problem 4 - Nasilje nad TIRV osobama

Primjena zakonske regulative u oblasti nasilja nije adekvatna jer je neadekvatna informisanost pravosudnog sistema o primjeni zakonske regulative i sankcionisanju zločina iz mržnje i govora mržnje.

Visok stepen vršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama uzrokovan je neadekvatnim procedurama za sankcionisanje vršnjačkog nasilja. Sa druge strane primjetan je visok stepen prihvaćenosti nasilja u javnosti. Složenost ovog problema dodatno pojačava i neadekvatno krivično sankcionisanje izvršitelja nasilja.

Ključni problem 5. - Nedovoljno izgrađeni kapaciteti organizacije

Organizacija ima nedovoljno razvijene administrativne procedure (nema pisanih procedura) dok je kvalitet servisa podrške za korisnike na nivou koji treba poboljšati. Znanja i vještine u pogledu prikupljanja sredstava, vođenju kampanja javnog zastupanja, kao i izrade praktičnih politika nedostaju. Za dalji razvoj organizacije neophodni su dokumenti kao što su kadrovska politika i politika rada sa volonterima.

12. Strateški i operativni ciljevi

STRATEŠKI CILJ 1: Pristupačna i adekvatna zdravstvena zaštita za TIRV osobe

Operativni cilj 1.1. Unaprijeđena edukovanost medicinskih radnika/ca za senzibilan rad i pružanje zdravstvenih usluga TIRV osobama

Operativni cilj 1.2. Uspostavljen sistem pružanja trans i inter specifičnih zdravstvenih usluga u sistemu zdravstvene zaštite Crne Gore

Operativni cilj 1.3. Utvrđena javna politika koja osigurava prestanak sprovođenja korektivnih hirurških intervencija nad interpolnim bebama i djecom

Operativni cilj 1.4. Poboľšana informisanost trans i inter osoba o procedurama i mehanizmima zdravstvene zaštite

STRATEŠKI CILJ 2: Unapređenje ekonomskog položaja TIRV osoba

Operativni cilj 2.1. Poboľšana informisanost poslodavaca/ki o trans temama i zapošljavanju trans osoba

Operativni cilj 2.2. Unaprijeđena Politika podsticaja u zapošljavanju trans osoba

Operativni cilj 2.3. Povećan obim informacija o ekonomskom položaju trans osoba u Crnoj Gori

Operativni cilj 2.4. Unaprijeđene mogućnosti za edukaciju trans osoba koje se nalaze na tržištu rada

STRATEŠKI CILJ 3. Povećanje socijalne uključenost TIRV osoba

Operativni cilj 3.1. Unaprijeđen obrazovni sistem u oblasti rodne ravnopravnosti

Operativni cilj 3.2. Unaprijeđen sistem servisa podrške za TIRV osobe

Operativni cilj 3.3. Unaprijeđena zakonska regulativa u oblasti pravnog prepoznanja roda

Operativni cilj 3.4. Unaprijeđena informisanost građana/ki o TIRV osobama

Operativni cilj 3.5. Unaprijeđen stepen afirmisanja društveno angažovane umjetnosti koja se bavi temama roda i pola, te nadilaženja rodnih/polnih normi

STRATEŠKI CILJ 4. Smanjen stepen nasilja nad TIRV osobama

Operativni cilj 4.1. Umanjen stepen vršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama

Operativni cilj 4.2. Umanjen stepen prihvaćenosti nasilja u javnosti

Operativni cilj 4.3. Pooštreno krivično sankcionisanje izvršitelja nasilja

STRATEŠKI CILJ 5. Unapređenje kapaciteti organizacije

Operativni cilj 5.1 Poboľšane administrativne procedure u organizaciji

Operativni cilj 5.2 Unaprijeđen kvalitet servisa podrške za korisnike

Operativni cilj 5.3 Povećani kapaciteti za prikupljanje sredstava

Operativni cilj 5.4 Unaprijeđeni kadrovski kapaciteti organizacije

Operativni cilj 5.5 Ojačani kapaciteti za uticaj na javne politike

13. Operativni plan

STRATEŠKI CILJ 1: Pristupačna i adekvatna zdravstvena zaštita za TIRV osobe

Operativni cilj 1.1. Unaprijeđena edukovanost medicinskih radnika/ca za senzibilan rad i pružanje zdravstvenih usluga TIRV osobama

<i>Aktivnosti</i>	<i>Indikatori</i>	<i>Odgovorna osoba</i>	<i>Vremenski okvir</i>
1.1.1 Organizovanje obuka trans aktivista/kinja za sprovođenje obuka za medicinske radnike/ce	Najmanje 2 aktivista/kinja obučeno za trenere/ice za rad sa medicinskim osobljem	Projektni/a koordinator/ka	IV kvartal 2021
1.1.2 Kreiranje akreditovanog programa za edukaciju medicinskih radnika/ca	Program akreditovan kod nadležnog državnog organa	Direktor/ka	IV kvartal 2022
1.1.3 Saradnja sa NVO koje imaju akreditovane programe za edukaciju medicinskih radnika/ca na temu ljudskih prava LGBTI osoba	Organizovan najmanje jedan godišnje seminar edukacije medicinskih radnika/ca na temu ljudskih prava LGBTI osoba u saradnji sa NVO koja ima akreditovan program	Direktor /ka	2020-2022 (godišnje)
1.1.4 Održavanje radionica za medicinske radnike/ce	Održane 2 radionice godišnje uz učešće najmanje 20 medicinskih radnika (po radionici)	Projektni/a koordinator/ka	2020-2022 (godišnje)
1.1.5 Održavanje sastanaka sa zdravstvenim institucijama radi unapređenja saradnje (KCCG, Institut za javno zdravlje, Domovi zdravlja, Ministarstvo zdravlja)	Održan najmanje jedan sastanaka sa predstavnicima KCCG, Institut za javno zdravlje, Domovi zdravlja, Ministarstvo zdravlja	Direktor/ka	2020-2022 (godišnje)

1.1.6 Informativne kampanje za medicinske radnike/ce o trans i inter osobama i njihovim potrebama u sistemu zdravstvene zaštite	Štampano i distribuirano 5000 lifleta, 500 brošura, 100 plakata za medicinske radnike/ce o trans i inter osobama i njihovim potrebama u sistemu zdravstvene zaštite	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022 (godišnje)
1.1.7 Kampanje o mentalnom zdravlju	Štampano i distribuirano 5000 lifleta, 500 brošura, 100 plakata za medicinske radnike/ce o mentalnom zdravlju	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022 (godišnje)
Operativni cilj 1.2. Uspostavljen sistem pružanja trans i inter specifičnih zdravstvenih usluga u sistemu zdravstvene zaštite Crne Gore			
1.2.1 Održavanje periodičnih sastanaka sa članovima/icama Komisije za zdravlje transrodnih osoba KCCG	Održan najmanje jedan polugodišnji sastanak sa članovima/cama Komisije za zdravlje transrodnih osoba KCCG	Direktor/ka	2020-2022
1.2.2 Učešće predstavnika/ce organizacije u radu na kreiranju internih procedura za proces prilagođavanja pola transrodnih osoba u zdravstvenom sistemu Crne Gore	Najmanje jedan/na predstavnik/ca organizacije učestvovao/la u kreiranju internih procedura za proces prilagođavanja pola transrodnih osoba u zdravstvenom sistemu	Direktor/ka	II - IV kvartal 2020
1.2.3 Organizovanje okruglog stola za zdravstvene radnike/ce o ljudskim pravima transrodnih i interpolnih osoba u zdravstvenoj zaštiti	Najmanje 40 učesnika/ca, predstavnika/ca institucija, NVO, međunarodnih oranizacija učestvovalo na okruglom stolu za zdravstvene radnike/ce o ljudskim pravima transrodnih i interpolnih osoba u zdravstvenoj zaštiti	Direktor/ka i projektني/a koordinator/ka	II kvartal 2020
1.2.4 Održavanje sastanaka sa Fondom za zdravstveno osiguranje	Održan sastanak sa direktorom Fonda za zdravstveno osiguranje i postignut dogovor o saradnji na temu obezbjeđivanja kontinuiranog pristupa procesu prilagođavanja pola za TIRV osobe	Direktor/ka	I kvartal 2020
1.2.5 Pokretanje inicijative da se estradiolska terapija propisana pozitivnom listom lijekova registruje u Crnoj Gori	Inicijativa predata Fondu za zdravstveno osiguranje	Direktor/ka	I kvartal 2020

1.2.6 Pokretanje inicijative da se redovno refundira hormonska terapija koja je propisana pozitivnom listom lijekova, a nije dostupna u Crnoj Gori	Inicijativa predata Fondu za zdravstveno osiguranje	Direktor/ka	I kvartal 2020
Operativni cilj 1.3. Utvrđena javna politika koja osigurava prestanak sprovođenja korektivnih hirurških intervencija nad interpolnim bebama i djecom			
1.3.1 Dopuna analize pravnog okvira koji reguliše ljudska prava interpolnih osoba	Urađena dopuna analize pravnog okvira koji reguliše ljudska prava interpolnih osoba sa pregledom uporedne prakse	Direktor/ka	IV kvartal 2020
1.3.2 Kreiranje inicijative za donošenje zakonskog rješenja o zabrani sprovođenja korektivnih hirurških intervencija nad interpolnim bebama i djecom	Inicijativa predata Ministarstvu zdravlja	Direktor/ka	IV kvartal 2022
1.3.3 Informativna kampanja za roditelje o posljedicama korektivnih zahvata nad interpolnim bebama i djecom	Snimljen i emitovan na TVCG, TV Vijesti dokumentarni film o posljedicama korektivnih zahvata nad interpolnim bebama i djecom	Projektني/a koordinator/ka	IV kvartal 2020
Operativni cilj 1.4. Poboljšana informisanost trans i inter osobe o procedurama i mehanizmima zdravstvene zaštite			
1.4.1 Organizovanje edukativnih radionica o zdravlju i zdravstvenoj zaštiti za transrodne i interpolne osobe	Održane 3 radionice godišnje uz učešće najmanje 10 trans i inter osoba (po radionici)	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022 (godišnje)

1.4.2 Kreiranje informativnih materijala za trans i inter osobe o zdravlju i zdravstvenoj zaštiti	Distribuirano 100 informativnih materijala za trans i inter osobe o zdravlju i zdravstvenoj zaštiti	Projektni/a koordinator/ka	2020-2022 (godišnje)
1.4.3 Kontinuirano pružanje savjetovanja putem telefona, online alata i individualnih konsultacija	Pruženo najmanje 500 savjeta godišnje putem telefona, online alata i individualnih konsultacija	Vršnjački/a savjetnik/ca	2020-2022
1.4.4. Organizovanje edukativnih radionica o smanjenju štete za transrodne i interpolne osobe	Održane 3 radionice godišnje uz učešće najmanje 10 trans i inter osoba (po radionici)	Projektni/a koordinator/ka	2020-2022 (godišnje)
STRATEŠKI CILJ 2: Unaprijeđenje ekonomskog položaja TIRV osoba			
Operativni cilj 2.1. Poboljšana informisanost poslodavaca/ki o trans temama i zapošljavanju trans osoba			
2.1.1 Informativna kampanja za poslodavce/ke o trans temama i zapošljavanju trans osoba	Distribuirano najmanje 10000 lifleta poslodavcima o trans temama i zapošljavanju trans osoba	Projektni/a koordinator/ka	IV kvartal 2021
2.1.2 Održavanje sastanaka sa Zavodom za zapošljavanje u cilju zajedničkog anketiranja poslodavaca/ki o spremnosti zapošljavanja trans osoba	Održan sastanak sa Zavodom za zapošljavanje u cilju zajedničkog anketiranja poslodavaca/ki o spremnosti zapošljavanja trans osoba i postignut dogovor o zajedničkom anketiranju poslodavaca	Direktor/ka	II kvartal 2021

2.1.3 Održavanje sastanaka sa Unijom poslodavaca i Unijom slobodnih sindikata	Održan sastanak sa Unijom poslodavaca i Unijom slobodnih sindikata i predstavljene mogućnosti zapošljavanja trans osoba	Direktor/ka	II kvartal 2021
Operativni cilj 2.2. Unaprijeđena Politika podsticaja u zapošljavanju trans osoba			
2.2.1 Pokretanje inicijative za kreiranje nove politike podrške zapošljavanju trans osoba	Inicijativa predana predsjedniku Vlade, ministru rada i socijalnog staranja i ministru ekonomije	Direktor/ka	IV kvartal 2022
Operativni cilj 2.3. Povećan obim informacija o ekonomskom položaju trans osoba u Crnoj Gori			
2.3.1 Sprovođenja analize o ekonomskom položaju trans osoba u Crnoj Gori	Analiza o ekonomskom položaju trans osoba u Crnoj Gori prezentovana donosiocima odluka u Vladi, Skupštini, državnim organima	Direktor/ka	IV kvartal 2020
Operativni cilj 2.4. Unaprijeđene mogućnosti za edukaciju trans osoba koje se nalaze na tržištu rada			
2.4.1 Organizovanje sastanaka sa organizatorima/kama obuka u programu javnih radova Zavoda za zapošljavanje	Održano najmanje 15 sastanaka sa organizatorima/kama obuka u programu javnih radova Zavoda za zapošljavanje	Direktor/ka	IV kvartal 2022
STRATEŠKI CILJ 3. Povećanje socijalne uključenost TIRV osoba			
Operativni cilj 3.1. Unaprijeđen obrazovni sistem u oblasti rodne ravnopravnosti			

3.1.1 Održavanje sastanaka sa srednjim školama i univerzitetima, Ministrastvom prosvjete, Zavodom za škostvo, Zavodom za udžbenike i nastavna sredstva	Održani sastanci sa srednjim školama i univerzitetima, Ministrastvom prosvjete, Zavodom za školstvo, Zavodom za udžbenike i nastavna sredstva, dogovorene edukativne aktivnosti i predstavljeni prijedlozi za izmjenu obrazovnih programa	Direktor/ka i projektni/a koordinator/ka	IV kvartal 2021
3.1.2 Organizovanje edukacija za prosvjetne radnike/ce	Održana najmanja 1 dvodnevna radionica godišnje uz učešće najmanje 20 prosvjetnih radnika/ca	Projektni/a koordinator/ka	2020 - 2022
3.1.3 Organizovanje edukacija za pedagoško-psihološke službe	Održana najmanje 1 radionica godišnje uz učešće najmanje 20 predstavnika/ca pedagoško-psihološke službe	Projektni/a koordinator/ka	2020 - 2022
3.1.4 Analiza obrazovnih programa u osnovnim i srednjim školama	Analiza obrazovnih programa u osnovnim i srednjim školama izrađena i predstavljena predstavnicima/ama Ministarstva prosvjete, obrazovnim institucijama	Direktor/ka	II kvartal 2021
3.1.5 Kreiranje inicijative za izmjenu obrazovnih programa	Inicijativa za izmjenu obrazovnih programa predata ministru prosvjete, Zavodu za školstvo, Savjetu za obrazovanje	Direktor/ka	II kvartal 2021
3.1.6 Pokretanje inicijative sa Ministarstvom prosvjete za izradu antidiskriminacionih politika u osnovnim, srednjim školama i univerzitetima	Inicijativa za izradu antidiskriminacionih politika u osnovnim, srednjim školama i univerzitetima predata ministru prosvjete	Direktor/ka	IV kvartal 2022

3.1.7 Izrada Analize stepena diskriminacije interpolnih osoba u srednjim školama	Analiza stepena diskriminacije interpolnih osoba u srednjim školama izrađena i predstavljena predstavnicima Ministarstva prosvjete, obrazovnim institucijama	Direktor/ka	II kvartal 2022
3.1.8 Analiza stepena diskriminacije transrodnih i interpolnih osoba na univerzitetima	Analiza stepena diskriminacije interpolnih osoba na univerzitetima izrađena i predstavljena predstavnicima Ministarstva prosvjete, obrazovnim institucijama	Direktor/ka	IV kvartal 2022
3.1.9 Kreiranje akreditovanog programa za edukaciju prosvjetnih radnika/ca	Program akreditovan kod nadležnog organa	Direktor/ka	IV kvartal 2021
Operativni cilj 3.2. Unaprijeđen sistem servisa podrške za trans osobe			
3.2.1 Angažovanje psihologa/škinje za pružanje psihološke podrške trans osobama	Psiholog/škinja i socijalni radnik/ca za pružanje psiho-socijalne podrške trans osobama angažovani/e ugovorom	Direktor/ka	IV kvartal 2020
3.2.2 Kontinuirano pružanje servisa individualne i grupne vršnjačke podrške i savjetovanja za trans i inter osobe	Najmanje 30 TIRV osoba koristilo godišnje servise individualne i grupne vršnjačke podrške i savjetovanja za trans osobe	Projektin/a koordinator/ka	2020-2022

3.2.3 Organizovanje edukacije za aktiviste/kinje o komunikaciji i savjetodavnoj vršnjačkoj podršci	Održana najmanje 1 radionica godišnje uz učešće najmanje 5 aktivista/kinja	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022 (godišnje)
3.2.4 Organizacija edukacije za aktiviste/kinje o prevenciji sagorijevanja	Održana najmanje 1 radionica godišnje uz učešće najmanje 10 aktivista/kinja	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022 (godišnje)
3.2.5 Organizacija edukacije za aktiviste/kinje o radu sa žrtvama nasilja	Održana najmanje 1 radionica godišnje uz učešće najmanje 10 aktivista/kinja	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022 (godišnje)
3.2.6 Organizacija edukacije za aktiviste/kinje o pružanju usluga prevencije HIV-a i PPI	Održana najmanje 1 radionica godišnje uz učešće najmanje 10 aktivista/kinja	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022 (godišnje)
3.2.7. Kreiranje sistema podrške za trans i rodno varijantne seksualne radnike/ce	Angažovanje 1 terenskog/e radnika/ce za rad sa TIRV seksualnim radnicama/ima	Direktor/ka	IV kvartal 2020
3.2.8. Kreiranje sistema podrške za trans i rodno varijantne osobe koje koriste droge	Angažovanje 1 terenskog/e radnika/ce za rad sa TIRV osobama koje koriste droge	Direktor/ka	IV kvartal 2021

3.2.9 Angažovanje socijalnog/e radnika/ce za pružanje sociološke podrške trans osobama	Socijalni/a radnik/ca za pružanje socijalne podrške trans osobama angažovani ugovorom	Direktor/ka	IV kvartal 2022
Operativni cilj 3.3. Unaprijeđena zakonska regulativa u oblasti pravnog prepoznanja roda			
3.3.1 Učešće u grupi za izradu Analize o pravnom prepoznanju roda i pripremi za izradu zakonskog rješenja u oblasti pravnog prepoznanja roda	Jedan predstavnik/ca organizacije učestvovao/la u grupi za izradu Analize o pravnom prepoznanju roda i pripremi za izradu zakonskog rješenja u oblasti pravnog prepoznanja roda	Direktor/ka	IV kvartal 2020
3.3.2 Održavanje sastanaka sa Ministarstvima relevantnim za pravno prepoznanje roda (M. za ljudska i manjinska prava, M. pravde, M. unutrašnjih poslova, M. zdravlja, M. rada i socijalnog staranja, M. javne uprave i Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda)	Održani sastanci sa Ministarstvima relevantnim za pravno prepoznanje roda (M. za ljudska i manjinska prava, M. pravde, M. unutrašnjih poslova, M. zdravlja, M. rada i socijalnog staranja, M. javne uprave i Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda)	Direktor/ka	IV kvartal 2020
3.3.3 Informativna kampanja o pravnom prepoznanju roda	Uradjena strategija informativne kampanje i realizovana kampanja	Direktor/ka	2020-2022 (godišnje)
3.3.4 Održavanje sastanaka zagovaranja sa donosiocima/teljicama odluka o pravnom prepoznanju roda	Održani sastanci sa poslanicima/ama u Skupštini, direktorima/icama direktorata u ministarstvima nadležnim za pokretanje inicijative za pravno prepoznanje roda	Direktor/ka	2020-2022
Operativni cilj 3.4. Unaprijeđena informisanost građana/ki o TIRV osobama			

3.4.1 Emitovanje priloga o TIRV osobama	Najmanje 5 priloga o TIRV osobama snimljena i emitovana na RTCG, TV Vijesti	Direktor/ka	2020-2022 godišnje
3.4.2 Snimanje videa za promociju na socijalnim mrežama	Snimljena najmanje 4 video spota o TIRV osobama i emitovan na socijalnim mrežama	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022
3.4.3 Izrada infografika za socijalne mreže	Izrađena najmanje 2 infografika za socijalne mreže	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022 godišnje
3.4.4 Organizovanje žive biblioteke	Živa biblioteka organizovana u 2 grada godišnje	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022 godišnje
3.4.5 Organizovanje diskusija i javnih tribina o TIRV osobama	Održane 2 javne diskusije o TIRV osobama godišnje	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022 godišnje
3.4.6 Organizovanje javnih okupljanja TIRV osoba	Održano najmanje jedno javno okupljanje TIRV osoba godišnje	Projektني/a koordinator/ka	2020-2022 godišnje

Operativni cilj 3.5. Unaprijeđen stepen afirmisanja društveno angažovane umjetnosti koja se bavi temama roda i pola, te nadilaženja rodni/polnih normi			
3.5.1. Organizovanje izložbi TIRV tematike	Održana najmanje jedna izložba godišnje	Projektni/a koordinator/ka	2020-2022 godišnje
3.5.2. Organizovanje javnih performansa koji se bave TIRV tematikom	Održan najmanje jedan performans godišnje	Projektni/a koordinator/ka	2020-2022 godišnje
3.5.3. Organizovanje projekcije filma koji se bavi TIRV tematikom	Organizovana projekcija najmanje 1 filma godišnje	Projektni/a koordinator/ka	2020-2022 godišnje
3.5.4. Osnaživanje amaterskih TIRV umjetnika/ca da se bave društveno angažovanom umjetnošću	Organizovan konkurs za amaterske TIRV umjetnike/ce	Projektni/a koordinator/ka	II kvartal 2020
STRATEŠKI CILJ 4. Smanjen stepen nasilja nad TIRV osobama			
Operativni cilj 4.1. Umanjen stepen vršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama			
4.1.1 Organizovanje edukacija za učenike/ce osnovnih škola o prevenciji vršnjačkog nasilja nad TIRV osobama	Održana najmanje 1 radionica uz učešće najmanje 20 učenika	Projektni koordinator/ka	IV kvartal 2022
4.1.2 Organizovanje edukacija za učenike/ce srednjih škola o prevenciji vršnjačkog nasilja nad TIRV osobama	Održane najmanje 2 radionice godišnje uz učešće najmanje 20 učenika	Projektni koordinator/ka	2020-2022
4.1.3 Organizovanje kampova za mlade sa ciljem prevencije vršnjačkog nasilja nad TIRV osobama	Organizovan jednom godišnje kamp za mlade sa ciljem prevencije vršnjačkog nasilja nad TIRV osobama uz učešće 30 osoba	Projektni koordinator/ka	2021-2022

4.1.4 Informativna kampanja o prevenciji vršnjačkog nasilja u srednjim školama	Distribuirano najmanje 10000 lifleta, 200 komada istraživanja o diskriminaciji trans učenika/ca, 100 plakata o prevenciji vršnjačkog nasilja u srednjim školama. Izradjen i emitovan na društvenim mrezama spot o prevenciji nasilja	Projektни koordinator/ka	II kvartal 2020
4.1.5 Učešće u radu Saveza omladinskih organizacija	Predstavnik organizacije učestvovao na 80% sastanaka Saveza.	Direktor/ka, projektни/a koordinator/ka	2022-2022
Operativni cilj 4.2. Umanjen stepen prihvaćenosti nasilja u javnosti			
4.2.1 Iniciranje sastanka sa NVO koje se bave smanjenjem nasilja sa ciljem uspostavljanja saradnje	Održan sastanak NVO koje se bave smanjenjem nasilja i postignut dogovor o formiranju Mreže	Direktor/ka	IV 2020
4.2.2 Informativna kampanja o nasilju	Realizovana kampanja	Direktor/ka, projektни/a koordinator/ka	2020-2022
Operativni cilj 4.3. Pooštreno krivično sankcionisanje izvršitelja nasilja			
4.3.1 Kontinuirano reagovanje u slučajevima neadekvatne primjene zakonom predviđenih sankcija za počinioce nasilja	Reagovanje organizacije u 100% slučajeva neadekvatne primjene zakonom predviđenih sankcija za počinioce nasilja	Direktor/ka	2020-2022

4.3.2 Dostavljanje inicijative za izmjenu Krivičnog zakonika NVO koje se bave temom nasilja	Inicijativa za izmjenu Krivičnog zakonika dostavljena NVO koje se bave temom nasilja	Direktor/ka	I kvartal 2020
STRATEŠKI CILJ 5. Unapređenje kapaciteti organizacije			
Operativni cilj 5.1 Poboljšane administrativne procedure u organizaciji			
5.1.1 Izrada pisanih procedura u vezi sa vođenjem administracije i finansija	Izrađena pisana procedura u vezi sa vođenjem administracije i finansija	Direktor/ka	I kvartal 2020
Operativni cilj 5.2: Unaprijeđen kvalitet servisa podrške za korisnike			
5.2.1 Sprovođenje postupka licenciranja servisa podrške trans osobama	Dva servisa podrške licencirani	Direktor/ka	IV kvartal 2022
5.2.2 Sprovođenje postupka uvođenja standarda kvaliteta u radu organizacije	Uveden ISO 9001 standard	Direktor/ka	IV kvartal 2022
5.2.3 Obuka za zaposlene za sticanje stručnih znanja u vezi sa servisima podrške	2 člana/ice organizacije obučena/e za obavljanje stručnih poslova u okviru servisa podrške	Direktor/ka	II kvartal 2021

5.2.4 Izrada pisanih procedura i mehanizama za utvrđivanje potreba ciljne grupe	Pisana procedura sa opisom alata za utvrđivanje potreba ciljne grupe usvojena	Direktor/ka	III kvartal 2020
5.2.5 Izrada pisanih procedura za praćenje realizacije servisa podrške	Pisana procedura za praćenje realizacije servisa podrške usvojena	Direktor/ka	III kvartal 2021
Operativni cilj 5.3: Povećani kapaciteti za prikupljanje sredstava			
5.3.1 Učešće zaposlenih na obukama o pisanju projekata i prikupljanju sredstava	Najmanje 3 člana/ice organizacije prošlo obuku o pisanju projekata i prikupljanju sredstava	Projektни koordinator/ka	2020-2022
5.3.2 Izrada pisanih procedura za pripremu projekata	Pisana procedura za pripremu projekata organizacije usvojena	Direktor/ka	II kvartal 2020
Operativni cilj 5.4 Unaprijeđeni kadrovski kapaciteti organizacije			
5.4.1 Izrada kadrovske politike organizacije	Pisana kadrovska politika organizacije usvojena	Direktor/ka	II kvartal 2022
5.4.2 Izrada politike rada sa volonterima	Pisana politika rada sa volonterima usvojena	Direktor/ka	II kvartal 2022

5.4.3 Učešće predstavnika organizacije na obukama za organizacijski menadžment	Najmanje 3 člana/ice organizacije prošlo obuku za organizacijski menadžment	Projektni/a koordinator/ka	IV kvartal 2021
Operativni cilj 5.5 Ojačani kapaciteti za uticaj na javne politike			
5.5.1 Učešće zaposlenih na obukama za javno zastupanje	Najmanje 3 člana/ce organizacije prošlo obuku za javno zastupanje	Projektni/a koordinator/ka	IV kvartal 2021
5.5.2 Učešće zaposlenih na obukama za izradu prijedloga praktičnih politika	Najmanje 3 člana organizacije prošlo obuku za izradu prijedloga praktičnih politika	Projektni/a koordinator/ka	IV kvartal 2021